

УДК 811.161.1/.2'276.3-053.2'373.611

Л. В. Шевчук

кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**ФЕМІНІТИВИ В НЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ ДИТЯЧОГО
МОВЛЕННЯ**

У статті розглянуто процес виникнення фемінітивів у неологічному дитячому дискурсі. Здійснено лінгвокогнітивну та словотвірну інтерпретацію дитячих інновацій на позначення осіб жіночої статі та виявлено динаміку їх створення. Наведено приклади okazіоналістичних фемінітивів із поданням фрагмента дискурсу дитячого мовлення з урахуванням ситуативного контексту та віку інноватора. Установлено, що дитина з раннього віку виявляє підвищену чутливість до гендерно-лінгвістичної рівності та креативно долає лакунарність мови в галузі номінації осіб жіночої статі.

Ключові слова: фемінітиви, дитяче мовлення, неологічний дискурс, словотвір, словотвірні моделі, деривати, мовні інновації, okazіоналізми.

У зв'язку з проблемою гендерної рівності надзвичайно актуальними в останній час стали дискусії щодо вживання фемінітивів. Обговорення цієї проблеми вийшло поза межі лінгвістики та охопило широкий загал мовців настільки, що поділило суспільство на палких прихильників послідовного використання фемінітивів та їхніх безкомпромісних опонентів.

Як відомо, фемінітиви – це слова жіночого роду, альтернативні або парні поняттям чоловічого роду. Переконливі аргументи щодо природності використання паралельних назв на позначення осіб чоловічої та жіночої статі протягом попередніх століть в слов'янських мовах, зокрема в українській та російській, наведено в працях А. Архангельської [1], В. В. Беркутової [2], М. Брукс [4] та ін. Зважаючи на те, що в онтогенезі словотвірні процеси протікають майже ідентично з розвитком загальнонародної мови, вважаємо за доцільне розглянути okazіональні фемінітиви як результат мовленнєвотворчої діяльності дитини.

Підвищена чутливість носіїв мови до родових опозицій виявляється ще в ранньому дитинстві на етапі засвоєння моделі соціальної поведінки за гендерною ознакою. На це явище звертали увагу такі відомі дослідники дитячого мовлення, як А. М. Богуш [3], Р. Й. Водейко [5], Т. О. Грідіна [6,7], М. Б. Єлісеєва [8], С. Н. Цейтлін [9], К. І. Чуковський [10] та ін. Гендерна соціалізація як процес засвоєння людиною соціальної ролі, призначеної для неї суспільством від народження в залежності від біологічної статі, розпочинається в родині. Саме

тому модель сімейних стосунків між статями є першим кроком до розрізнення «маскулінності» й «фемінності» як соціокультурних характеристик чоловічого та жіночого.

Неологічний дискурс дитячого мовлення свідчить про титанічну працю «найвеличнішого розумового трудівника нашої планети», за влучним виразом К. І. Чуковського [10, с. 27]. Інноваціями дитячого мовлення вважаються слово чи словоформа, що існують у мовленні дитини, але не використовуються в нормативному вживанні. На відміну від мовленнєвих помилок, дитячі інновації є результатом креативної мисленнєвої діяльності, яка найактивніше виявляється в дітей віком від двох до п'яти років, хоча може спостерігатися й на більш пізніх етапах. Матеріалом нашого дослідження послуговували оказіональні фемінитиви, зафіксовані шляхом суцільної вибірки з прикладів дитячої словотворчості, зібраних К. І. Чуковським [10], та зі словника дитячих інновацій Т. О. Грідіної [7], а також отримані із власних спостережень за мовленням і розвитком дітей, щоденникових записів батьків інших дітей.

За лонгitudними даними Р. Й. Водейка, процес інтенсивного засвоєння закінчень іменників відбувається в період з 1 року 4 місяців до 2 років [5]. Таким чином, можна стверджувати, що саме в цей період категорія роду стає актуальною для дитини і з кожним днем все частіше репрезентується в мовленні. Свідченням цього є фіксація великої кількості дитячих інновацій з граматичними опозиції роду (чоловічого та жіночого) у віці з двох до п'яти років.

Найбільш парадоксальними для сприйняття дитячих оказіональних фемінитивів дорослими носіями мови є інновації, що виникли в результаті омонімічного словотвору. Наведемо приклади таких дитячих модифікацій нормативних номінацій із поданням фрагмента дискурсу дитячого мовлення з урахуванням ситуативного контексту та віку інноватора.

Дворняжка – ‘жінка-двірник’. – *Раньше к нам дворник приходил двор мести, а сейчас дворняжка* [7, с. 10]. Омонімічний словотвір, що виражає протест дитини проти спільних номінацій-маскулінитивів для найменування за професією осіб як чоловічої, так і жіночої статі.

Електричка – ‘жінка, яка приходить перевіряти показання лічильника’. – *Опять электричка пришла счётчик смотреть!* (Олена, 7 р.) [7, с. 199]. Омонімічний словотвір: суфіксальний спосіб для вказівки на особу жіночої статі за родом занять (*электрик + к (а) = электричка*). Дитячий новотвір заповнює лакуну, що існує в узусі щодо однослівної назви працівниці, яка перевіряє електролічильники.

Жучка – ‘самиця жука’. – *Смотри, ползут жук и жучка – он побольше, а она поменьше* (д., 5 р.). Словотвірна інновація (прямий суфіксальний словотвір) реалізує ситуативну потребу дитини в позначенні жіночої особини комахи (за браком відповідної назви в мові) за аналогією з двочленими родовими номінаціями типу *кіт – кішка*. Добудовування родової опозиції до омонімічного збігу дитячого новотвору з уже існуючим словом, що самою дитиною не усвідомлюється [7, с. 69].

Нове змістове наповнення отримують і нижчезазначені лексеми: *Доилка* – ‘доярка’. – Бабушка моя доилка, она коров доит (Діма, 5 р.) [7, с. 114]. *Гимназистка* – ‘гімнастка’. Робить місток: - *Смотри, я гимназистка* (Юля, 8 р.) [7, с. 105]. *Гитарка* – ‘гітаристка’. - *Мама у нас гитарка, она на гитаре играет* (Діма, 4 р.) [7, с. 105]. *Садистка* – ‘садівниця’. – *Моя бабушка садистка, у неё сад есть, мы к ней ездим ягоды собирать* (д., 5 р.) [7, с. 87]. *Индейка* – ‘жінка індіанця’. Дивиться фільм про індіанців: - *Мам, а жена индейца – индейка что ли?* (Настя, 5 р.) [7, с. 127]. *Штукатурка* – ‘дружина штукатурка’. – *У штукатурка жена штукатурка?* [7, с. 10]. *Школьница* – ‘та, що працює в школі (про шкільну вчительку)’. Розмова з бабусею. – *Бабушка, что-то я забыла, какая у тебя профессия? – А мы с тобой вчера куда ходили? На работу же ко мне! – В школу что ли? – Ну да, значит, я кто? – Школьница!* (Леся, 4 г.) [7, с. 198]. *Любовница* – ‘та, що любить’. - *Бабушка! Ты моя лучшая любовница!* [10, с. 13]. *Распутница* – ‘та, що вміє розпутати (рос. распутать) мотузку’. - *Мама, я такая распутница!* И показала верёвочку, которую удалось распутать [7, с. 15]. *Гусеница* – ‘гуска’. – *Почему гусь один. Где его жена гусеница?* (Катя, 4 р.) [7, с. 111].

Типовими для неологічного дитячого дискурсу є інновації, створені за принципом відштовхування від конкретного слова-зразка або засвоєної моделі словотвору, що «встановлюють» симетрію вираження актуальних для дитини смислових лексичних і граматичних опозицій. Назви осіб жіночої статі за родом діяльності в узусі створюються за допомогою суфіксів –к(-а), -иц(-я), -ин(-я), -ес(-а) в українській мові та суфіксів –к(-а), -ниц(-а), -иц(-а), –их(-а) в російській мові. Серед дитячих фемінітивів найбільш продуктивними є словотвірними моделі із суфіксом –к(-а), -ниц(-а), –их(-а). Розглянемо приклади таких інновацій.

Словотвірні моделі із суфіксом –к(-а):

Шахтёрка – ‘жінка, що працює в шахті’. Питає у сусіда: - *Дядя Витя, вы шахтер? А тётя Катя тоже шахтёрка?* (Аня, 4 р.) [7, с. 198]. Словотвірна інновація дитячого мовлення, що заповнює лакуну в російській мові спеціального однослівного найменування для шахтаря-жінки. Прямий словотвір. Спосіб – суфіксальний (шахтёр+ -к/а).

Шофёрка – ‘водій трамвая (жінка)’. – *Мама, а почему шофёрка остановки не объявляет?* (хл., 4 р.) Словотвірна інновація дитячого мовлення, що компенсує брак у російській мові спеціального однослівного найменування для жінки водія. Прямий словотвір. Спосіб – суфіксальний (шофёр+ -к/а). При утворенні слова неврахованою виявляється номінативна спеціалізація слова *шофёр* в російській мові (тільки про водія машини, у розм. мовленні також про водія тролейбуса, автобуса, але не трамвая [7, с. 93].

Водителка – ‘жінка-водій’. – У Иры мама – водителка трамвая (Настя, 3 р. 2 м.) [7, с. 101]. *Рисовалка* – ‘хто гарно малює’. Просить маму: - *Нарисуй мне мостик!* – *Ой, какая ты хорошая рисовалка!* (Катя, 6 р.) [7, с. 170]. *Охранистка*

– ‘охоронниця (жінка, яка працює охоронцем)’. – Мама у нас охранистка (Толя, 3 р. 6 м.) [7, с. 156]. *Очкарка* – ‘жінка, яка носить окуляри’. – *Папа, ты очкарик, а мама очкарка* (Даня, 3 р. 3 м.) [7, с. 156]. *Президентка* – ‘дружина президента’. Діалог двох хлопчиків 4-х та 5-ти років. Сергій: - *Жена президента – это президентка?* Дмитро: - *Нет такого слова!* [7, с. 165].

Тічка – ‘вчителька англійської мови’. Цікавим є факт утворення девербатива *тічка* від англійського дієслова *to teach* за допомогою українського суфікса –к- (-а) із значенням ‘особа жіночої статі’. На нашу думку, це спричинено надто раннім зануренням дитини в англійськомовний дискурс (розвивальні ігри на планшеті, мультфільми, курси англійської мови від 0 до 3 років). У зв’язку з тим, що індивідуальна мовна система дитини перших років життя на базі рідної мови ще не сформована, дитині важко диференціювати словотвірні засоби різних мовних систем, внаслідок чого відбувається їх змішування.

Словотвірні моделі із суфіксом –ниц(-а), -иц(-а), -щиц(-а):

Врачительниця – ‘лікарка’. – *Мама, а бабушка врачительница?* (Гєна, 3 р.) [7, с. 103]. *Домушниця* – ‘домогосподарка’. – *У меня папа – лётчик, а мама домушница.* (Владик, 3 р. 10 м.) [7, с. 115]. *Рыбница* – ‘продавчиня риби’. Прийшов з мамою до рибного магазину. Показуючи на продавчиню, питає: - *Эта тётянька – рыбница? - Почему рыбница? – Она рыбу продаёт.* І задовільно повторює: - *Рыбница* (Дмитро, 4 р. 2 м.) [7, 172]. *Продавательница* – ‘продавчиня’ [7, с. 85]. Цей оказіональний фемінітив усуває асиметричність мовних номінацій однієї тематичної групи в узусі: *покупатель – покупательница, но продавец – продащица. Продащица* – ‘продавчиня’. – *Мама, тётя Лена и тётя Люда продащицы?* (Олена, 2 р.) [7, 166]. Ще одна дитяча спроба виправити зазначену асиметричність в парній номінації. *Швица* – ‘швачка’. – *Марина, кем ты станешь, когда вырастешь? – Я стану кроихой и швицей* (Марина, 4 р.) [7, с. 198]. *Университетница* – ‘студентка’. - *Твоя сестра – школьница, а моя – университетница* (Маша, 6 р.) [7, с. 191]. За аналогією моделі *школа + ниц/а = школьница*. *Укольщица* – ‘та, що робить уколи (лікар)’. Андрійка лякають лікарем із дитячого садка, коли він не слухається. Якось, провинившись у чомусь, він питає: - *А укольщица Степановна когда мне укол ставит будет?* (4,5 р.) [7, с. 190].

Словотвірні моделі із суфіксом -их(-а):

Клоуниха – ‘жінка-клоун, дружина клоуна’. Після відвідування цирку. – *Там був клоун со своей женой клоунихой* (д., 5 р.) [7, с. 71]. Цей оказіональний фемінітив виник через незнання дитиною відповідної номінації в узусі (*клоунесса*) за зразком: (рос.) *повар – поварица* (розм.). Аналогічні словотвірні процеси спостерігаються і в результаті створення таких оказіоналізмів російськомовними дітьми, як *колдуниха, кроиха, потиха*.

Менш частотними виявляються оказіональні фемінітиви, утворені від власних назв, наприклад, *Маугліна й Макарона*. *Маугліна* – ‘Мауглі-дівчинка’. Донька слухає казку «Мауглі» Р. Кіплінга. - *Ты Мауглі! – говорить мати. - Ні,*

мамо, я Маугліна! (д., 5 р. 10 міс.). Словотвірна інновація побудована за продуктивною моделлю фемінитива із суфіксом *-ин-*, який видозмінено на *-in-* через злиття з кінцевим голосним твірного слова *Мауглі*. Дівчинка-номінатор таким чином заперечує чужу для неї маскулінну гендерну роль, виявляючи при цьому креативні здібності в мовній грі. *Макарона* – ‘донька Макара’. – *Жил-был пастух, его звали Макар. И была у него дочь Макарона* [10, с. 15]. Мовна гра в цьому okazіоналізмі побудована на контамінації двох слів: власному імені *Макар* та загальній назві продукту харчування *макарони* з наданням жіночості за допомогою флексії *-а*.

В okazіональних назвах самиць тварин пропорційність вживання словотвірних моделей схожа до назв осіб жіночої статі на позначення роду діяльності. Домінує суфікс *-к(-а)*: *Воробушка* – ‘самиця горобця’. Света побачила за вікном у годівниці двох пташок. – Мама, это семья – воробушек и воробушка (5 р.) [7, с. 102]. За цією ж словотвірною моделлю створені такі інновації, як *бегемотка, козёлка, снегурка, хомячка*. Друге місце серед словотвірних засобів посідає суфікс *-их(-а)*: *бараниха, левиха, львиха*, на третьому – суфікс *-ниц(-а)*- *страусеница*.

Роглядаючи okazіональні фемінитиви, не можемо залишити поза увагою явище зворотного словотвору (дефлексації) – відсічення закінчення жіночості *-а* як спосіб створення родового корелята, назви особи чоловічої статі, самця. Це один із симетричних способів вираження опозицій за гендерною ознакою. Наприклад, *папа – пап: - Мама, баран он? – Он. – Овца – она? – Она. – А почему папа – он. Надо бы **пан**, а не папа* (хл., 4 р.) [10, с. 44];

бяка – бяк. Отец укоризненно сказал дочери: - Ляля – бяка. – Папа – бяк! Папа – бяк! Папа – бяк!- тотчас же ответила она [10, с. 44]; *черепаха – черепах: - Что ты ползёшь, как черепаха?- Я не черепаха, а я черепах* (хл., 3 р.) [10, с. 44]. Як зазначає Т. О. Грідіна, «система формальних показників роду істотно спрощена в порівнянні з нормативною (найпершим родовим протиставленням виступає наявність у слові закінчення *-а* як показник «жіночості» та брак цього закінчення як показника протилежного значення). Спираючись на це «просте» правило, дитина може «поповнювати» недостатність власних мовних знань і/чи коригувати несиметричні (нелогічні з її точки зору) форми» [7, с. 20]. Неологічний дитячий дискурс підтверджує це безліччю новоутворень маскулінітивів як опозиції до фемінитивів шляхом дефлексації: *белка - белк, гиена – гиен, графиня - графин, дядя - дядь, жадина - жадин, неряха – нерях, овца – овец, пантера – пантер, плакса - плакс, подруга – подруг, синица – синиц, соня - сонь, старуха - старух, цыпа – цып, фея – фей*.

Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює знання про світ, про свою соціальну роль і послідовно відстоює свою фемінність чи маскулінність. Підтвердження цього може слугувати синтаксична конструкція заперечення: – *Я не .., а я...!* (*Я не черепаха, а я черепах! Я не Мауглі, я Маугліна!* У такий спосіб дитина, виправляє гендерно-лінгвістичну нерівність, виявляючи лінгвістичне «честолюбство»).

Кількісний аналіз okazіональних фемінітивів щодо статі автора-інноватора виявив перевагу майже вдвічі дівчаток щодо утворення назви особи жіночого роду. Це цілком закономірно у зв'язку з тим, що дівчатка більш чутливі до андроцентризму мови дорослих і дуже легко й вправно долають лакуарність мови в сфері родових опозицій.

Як уже зазначалося нами раніше, підвищений інтерес до родових закінчень виникає у дитини від 1,4 до 2 років, але здійснений кількісний аналіз стосовно віку дітей, що створювали інноваційні фемінітиви, засвідчив, що найбільша словотвірна активність виявляється в чотирирічних номінаторів, а після п'яти років йде на спад. Пояснити це можна лексичним дефіцитом мовлення дитини до п'яти років та істотним зростанням лексики після п'яти років.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що словотвірні процеси в онтогенезі щодо створення родових опозицій свідчать про «бунт» дитини проти загальних найменувань осіб жіночої та чоловічої статі, що мають спільний рід занять або пов'язаних родинними стосунками. Проведений лінгвокогнітивний та словотвірний аналіз okazіональних фемінітивів у дитячому дискурсі виявив тенденцію до симетричного словотвору.

Література

1. Архангельська А. Неофемінізація новітньої доби як чинник розбудови української мови: у пошуках втраченого? / Архангельська Алла // XX–XXI століття : жанрово-стильові й лінгвістичні метафорози в українській мові та літературі : монографія. Оломоуць: Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, 2016. С. 171–204.
2. Беркутова В. В. Фемінітиви в русском языке: лингвистический аспект / В. В. Беркутова // Филологический аспект. 2019. №1 (45). С. 7–26.
3. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : [монографія] / А. М. Богуш. – К. : Слово, 2010. – 374 с.
4. Брукс М. Гендерно-лінгвістична рівність, або Фемінітиви в українській мові. https://news.24tv.ua/ru/enderno_lingvistichna_rivnist_abo_feminitivi_v_ukrayinskiy_movi_n1317212
5. Водейко Р. И. Ранние этапы онтогенеза речи : диссертация ... кандидата педагогических наук (по психологии) : 731 : защищена 23.12.1968 : утверждена 00.00.1969 / Р. И. Водейко. — Минск, 1968.
6. Гридина Т. А. К истокам вербальной креативности : творческие эвристики детской речи / Т. А. Гридина // Лингвистика креатива-1 : Коллективная монография / Под общей ред. проф. Т. А. Гридиной. – 2-е изд. – Екатеринбург : ФГБОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2013. – С. 5–58.
7. Гридина Т. А. Объяснительный словарь детских инноваций: монография и словарь / Т. А. Гридина // Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2012. – 202 с.
8. Елисеева М. Б. Становление индивидуальной языковой системы ребенка: ранние этапы: монография / М. Б. Елисеева. – М.: Языки славянской культуры, 2015. – 344 с. – (Studia philological).
9. Цейтлин С. Н. Очерки по словообразованию и формообразованию в детской речи / С. Н. Цейтлин. - М. : Знак, 2009. – 750 с. - (Studia philological).
10. Чуковский К. И. От двух до пяти / К. И. Чуковский. – М. : Детгиз, 1958. – 368 с.

References

1. Arkhangelska A. The neofeminization of modern era as a development factor of Ukrainian language: remembrance of things past? / Arkhangelska Alla // XX – XXI centuries: genre-style and linguistic metamorphosis in Ukrainian language and literature: monograph. Olomouc: F. Palatsky University in Olomouc, 2016. P. 171–204.
2. Berkutova V. V. Feminine words in Russian language: linguistic issue / V. V. Berkutova // Philological aspect. 2019. №1 (45). P. 7–26.
3. Bogush A. M. Speech development of children from birth to 7 years old: [monograph] / A. M. Bogush. - K.: Word, 2010. – 374 p.
4. Brooks M. Gender and linguistic equality, or feminine words in Ukrainian language. Access mode: https://news.24tv.ua/ru/enderno_lingvistichna_rivnist_abo_feminitivi_v_ukrayinskiy_movi_n1317212
5. Vodeiko R. I. The early stages of speech ontogenesis: the PhD thesis on pedagogical sciences (psychology): 731: defended on 23/12/1968: approved 00.00.1969 / R. I. Vodejko. – Minsk, 1968.
6. Gridina T. A. To the Origins of Verbal Creativity: Creative Heuristics of Children's Speech / T. A. Gridina // Linguistics of Creativity-1: Collective Monograph / Under the General Ed. of prof. T. A. Gridina. - 2nd edition. - Yekaterinburg: FGBOOU VPO "Ural state pedagogical university", 2013. - P. 5-58.
7. Gridina T. A. Объяснительный словарь детских инноваций: монография и словарь / Т. А. Гридина // Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2012. – 202 с.
8. Yeliseeva M. B. Formation of the individual language system at the early stages of childhood: monograph / M. B. Eliseeva. - Moscow: Languages of Slavic Culture, 2015. - 344 p. - (Studia philological)
9. Tseitlin S. N. Essays on word-formation and form-formation in children's speech / S. N. Tseitlin. - M.: Sign, 2009. - 750 p. - (Studia philological).
10. Chukovskii K. I. From two to five / K. I. Chukovsky. - M.: Detgiz, 1958. - 368 p.

Shevchuk L. V.

FEMININE WORDS IN THE NEOLOGICAL DISCOURSE OF CHILD SPEECH

The article deals with the process of feminine words occurrence within the neological child discourse. The linguocognitive and word-formation interpretation of child innovations for female person nominations was performed as well as the dynamics of its creation was revealed. The examples of occasional feminine words was presented alongside with a fragment of child speech discourse taking into account the situational context and the age of the innovator. It was determined that a child at an early ages shows increased sensitivity to gender-linguistic equality and creatively overcomes the language lacunarity in the area of female nomination.

Key words: feminine words, child speech, neological discourse, word-formation, word-formation models, derivative words, linguistic innovations, occasional words.